

بازنمایی زن در متون آموزشی زبان انگلیسی؛

مورد مطالعه: کتاب «انگلیش ریزالت»

چکیده

ویژگی‌های شناختی و عاطفی و اهمیت جایگاه زن در خانواده از یک سو و کارکرد بی‌بدیل خانواده در تولید و بالندگی نسل آینده جامعه از سوی دیگر، زمینه‌ساز نقش محوری زنان در تعالی یا زوال فرهنگ جامعه شده است؛ از این رو طراحان غربی-آمریکایی پروژه جهانی‌سازی، با تغییر نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای زنان جوامع غیرغربی، تغییر هویت و سبک زندگی این جوامع را در دستور کار برنامه‌های مختلف فرهنگی خود قرار داده‌اند. در این میان، منابع و محتوای آموزش زبان انگلیسی به واسطه منشأ آنگلو ساکسونی و مخاطب جهانی، فرصتی مهم برای تحقق اهداف جهانی‌سازی غربی به شمار می‌روند. این مقاله با اتنا بر نظریه‌سازی دانیل لرنر و نظریه نفوذ آیت‌الله خامنه‌ای، از طریق تحلیل مضمون نحوه بازنمایی زن در کتاب آموزش زبان انگلیسی «انگلیش ریزالت» (پیش از سطح متوسطه) سازوکار پیاده‌سازی اهداف جهانی‌سازی غربی توسط منابع آموزش زبان انگلیسی را بررسی کرده است. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که این کتاب در پی ترویج هویتی برای زنان است که مصرف و لذت‌گرایی و سودمجویی از شاخصه‌های اصلی آن به شمار می‌رود. اشاعه سبک زندگی مصرفی، گسترش تفکر فمینیسم لیبرال با تأکید بر اشتغال زن در بیرون از خانه و نیاز ضروری به ابزارهای ارتباط جمعی از مهم‌ترین شاخص‌های هویت‌بخش زنان در این کتاب است. بدیهی است که با توجه به نقش تأثیرگذار زن در جامعه، این شیوه تفکر و سبک زندگی در سطح جامعه نیز گسترش می‌یابد و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بر جامعه هدف می‌شود.

■ واژگان کلیدی

جهانی‌سازی، زن، سبک زندگی، کتاب‌های آموزش زبان.

نعمت‌الله کرم‌اللهی

دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم (ع)

n.karamollahi@gmail.com

فاطمه ملک‌خانی (نویسنده مسئول)

طلبه سطح سوم مطالعات اسلامی زنان و دانشجوی کارشناسی ارشد ارتباطات فرهنگی دانشگاه

باقرالعلوم (ع)

malekxhani@chmail.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۰۱

۱. مقدمه

اقبال عمومی فزاینده به زبان آموزی و تأسیس واحدهای مختلف آموزش آزاد زبان انگلیسی در سراسر کشور ایران، امری آشکار است. فارغ از چالش‌ها یا فرصت‌های گسترش اقبال به زبان آموزی در جامعه،^۱ بررسی محتوای آموزشی این دوره‌ها و شناخت و تحلیل مضامین آشکار و پنهان این منابع واجد ضرورت است.

اطلاعات اولیه کتاب‌شناسی منابع دوره‌های آموزشی زبان انگلیسی^۲ گویای طراحی و انتشار این منابع از سوی مؤسسات آمریکایی و انگلیسی مانند آکسفورد و لانگمن است. این منابع به دلیل انطباق با استانداردهای آموزشی، در آموزشگاه‌های آزاد زبان انگلیسی در سایر کشورها از جمله ایران نیز با استقبال مواجه شده‌اند. از آنجا که مخاطبان مختلف از سنین خردسالی تا جوانی، مهم‌ترین دوران هویت‌یابی خود را در ارتباط با این مواد آموزشی سپری می‌کنند، این پرسش مطرح می‌شود که آیا طراحان غربی این قبیل منابع آموزشی، به تفاوت فرهنگ‌ها توجه دارند و با دیده احترام به فرهنگ‌های مقصد می‌نگرند، یا در صدد یکسان‌سازی فرهنگی و القای هویت و سبک زندگی غربی به مخاطبان خویش هستند؟ چرا علی‌رغم وجود آموزشگاه‌های متعدد زبان آموزی در سراسر کشور، شورای فرهنگی سفارت انگلیس در تهران نیز رأساً دوره‌های آموزش عمومی و تخصصی زبان انگلیسی به سیزده‌هزار نفر در کشور ایران را برگزار می‌کند؟ ویژگی مهم این مراکز و مواد آموزشی آنان چیست که به پایگاه مناسبی برای پرورش و شناسایی مهره‌های مطلوب دشمن تبدیل می‌شوند؟^۳ پاسخ این سؤالات را می‌توان در بیان رهبر انقلاب یافت: «این بچه ما،

۳۶

۱. امام خامنه‌ای «مَظَلَّة»: «ناگهان از گوشه‌ای یک نفر تشخیص داده که باید ما به کودکان دبستانی، از کلاس اول -یا حتی پیش‌دبستانی- زبان انگلیسی یاد بدهیم؛ چرا؟ وقتی بزرگ شدند، هر کس نیاز دارد، می‌رود زبان انگلیسی را یاد می‌گیرد. چقدر دولت انگلیس و دولت امریکا باید پول خرج کنند تا بتوانند این‌طور آسان زبان خودشان را در میان یک ملت بیگانه ترویج کنند؟ ما برای ترویج زبان فارسی چقدر در دنیا مشکل داریم؟ خانه‌ی فرهنگ ما را می‌بندند، عنصر فرهنگی ما را ترور می‌کنند، ده جور مانع در مقابل رایزنی‌های فرهنگی ما درست می‌کنند؛ چرا؟ چون در آنجا زبان فارسی یاد می‌دهیم. ولی ما بیاییم به دست خود، مفت و مجانی، به نفع صاحبان این زبان -که مایه انتقال فرهنگ آن‌هاست- این کار را انجام دهیم! البته بنده با فراگرفتن زبان خارجی صددرصد موافقم؛ نه یک زبان، بلکه ده زبان یاد بگیرند؛ چه اشکالی دارد؟ متها این کار جزو فرهنگ جامعه نشود» (۸۴/۲/۱۲).

۲. در آموزشگاه‌های زبان معمولاً همزمان از چهار روش برای آموزش استفاده می‌شود: ۱. کتاب آموزشی؛ ۲. فیلم آموزشی؛ ۳. موسیقی و صوت؛ ۴. بازی‌های آموزشی.

۳. اسناد موجود نشانگر اهتمام سفارت انگلیس به گزینش عناصر مورد نظر خویش از میان زبان‌آموزان

این نوجوان ما و جوان ما [که] این را می‌خواند، فقط زبان یاد نمی‌گیرد؛ حتی ممکن است آن زبان یادش برود، اما آنچه بیشتر در او اثر می‌گذارد آن تأثیر و انطباعی [است] که بر اثر خواندن این کتاب از سبک زندگی غربی در وجود او به وجود می‌آید؛ این از بین نمی‌رود» (۱۳۹۲/۹/۱۹). نکته مهم و قابل توجه، آگاهی طراحان متون آموزشی از عدم تأثیرپذیری یکسان زبان‌آموزان مختلف از محتوای منابع آموزشی و نیز ضرورت جهت‌گیری این منابع در راستای تأثیرگذاری بر تأثیرپذیرترین و در عین حال مهم‌ترین مخاطبان خویش است. مخاطبانی که ظرفیت لازم را جهت تأثیرگذاری بر لایه‌های هویتی و سبک‌زندگی فرهنگ جامعه خود داشته باشند. در این میان، از یک‌سو ویژگی‌های شناختی و عاطفی زنان^۱ و نیز اهمیت جایگاه زن در خانواده و وابستگی کامل استحکام یا سستی ساختار خانواده به حضور و ایفای نقش واقعی زن در خانواده (نقش همسری و مادری) و از سوی دیگر، کارکرد بی‌بدیل خانواده در تولید و پرورش نسل بالنده جامعه، زنان را به مهم‌ترین مخاطب منابع آموزشی زبان انگلیسی تبدیل کرده است.

۳۷

آیت‌الله خامنه‌ای در تبیین جایگاه زن در جامعه می‌فرماید: «زنان نیمی از جمعیت کشورند؛ اما تأثیر زن... بیش از تأثیر نیمی از کل جمعیت در سرنوشت است... اگر زنان در یک جامعه، به فکری مؤمن بشوند و در راهی قدم بگذارند و علی‌رغم موانع آن راه را ادامه بدهند، تأثیر آن‌ها بر روی فرزندان، همسران، حتی برادران و پدران، یک تأثیر تعیین‌کننده و سازنده است... زن تنها خود به راهی نمی‌رود؛ مردها را در آن راه می‌برد. اهمیت تفکر زنان در یک جامعه، در این است» (۱۳۷۶/۱۱/۲۹). امام خمینی (ره) نیز در فرازهای گوناگونی از سخنان خود بر اهمیت نقش زنان در شکل‌گیری نهضت‌های مختلف از جمله انقلاب اسلامی تأکید کرده، می‌فرماید: «در انقلاب اسلامی نقش شما بانوان از نقش مردها بالاتر بود؛ یعنی شما هم خودتان فعالیت می‌کردید و هم مردها را به فعالیت می‌کشاندید» (امام خمینی، صحیفه، ج ۱: ۴۰۲). وی در جای دیگر با اشاره به پیشگامی زنان در پیروزی انقلاب می‌فرماید: «مردها به تبع زن‌ها در خیابان‌ها می‌ریختند. تشویق می‌کردند زن‌ها

دوره‌های مذکور و بهره‌گیری از ظرفیت آنان در حوادثی چون فتنه سال ۱۳۸۸ در راستای منافع خود است (گاهنامه نمایه راهبردی، ۱۳۹۴).

۱. زنان به دلیل برخورداری از گستره دید و نیز جزئی‌نگری، با سرعت و وسعت بیشتری از پدیده‌های اطراف رمزگشایی می‌کند و به همین دلیل تأثیرپذیری زنان از محیط نسبت به مردان بیشتر و سریع‌تر است.

مردان را. خودشان در صف‌های جلو بودند. زن یک همچو موجودی است که می‌تواند یک قدرت شیطانی را بکشد» (همان، ج ۷: ۳).

به‌رغم اهمیت مسئله فوق، تاکنون اهتمام چندانی به انجام پژوهش‌های روشمند وجود نداشته است. بررسی پیشینه مسئله این تحقیق نشانگر وجود تنها چند نوشتار و مصاحبه ژورنالیستی و یک مقاله پژوهشی در مورد آسیب‌های منابع آموزشی زبان انگلیسی است. مقاله پژوهشی مذکور، ترویج سبک زندگی غربی در کتاب اینترچینج را با روش تحلیل متن و گروه متمرکز بررسی کرده است.^۱ (عبداللهیان و حسینی فر، ۱۳۹۱).

با عنایت به آنچه بیان شد، این مقاله بر آن است تا با استفاده از روش تحلیل مضمون، چگونگی بازنمایی زن در کتاب آموزش زبان انگلیسی «انگلیش ریزالت» را بررسی نماید؛ بنابراین سؤال اصلی مقاله حاضر از این قرار است: «الگوی مطلوب زنانگی در کتاب انگلیش ریزالت، چیست؟ این نوع الگوپردازی چه مزایایی برای طراحان آن و چه آسیب‌هایی برای کشورهای مقصد دارد؟»

۲. چهارچوب نظری

سال‌ها پیش مک لوهان از شکل‌گیری دهکده جهانی خبر داده بود. بعدها متفکران زیادی مهر تأیید بر این نظریه زدند؛ گرچه عده‌ای آن را پروژه (از پیش طراحی شده) و عده‌ای پروسه (فرایندی خودبه‌خودی) می‌دانستند. دانیل لرنر^۲ جامعه‌شناس و نظریه‌پرداز توسعه، با اشاره به «پروژه‌ای بودن» روند مذکور می‌گوید: «تا دیروز گروه مرجع داشتیم. امروز آن‌ها به دنبال ساختن جهان مرجع‌اند. جهان مرجع به معنای شکل و جهت دادن به جهان بینی انسان‌هاست. جهان مرجع در پی تبدیل جهان واقعی به جهان خیالی و یا به قول کندی، جهان فانتزی است. جهان فانتزی همان جهانی است که آمریکا در رأس آن قرار می‌گیرد و می‌خواهد همگان را به پیروی از فرهنگ

۱. در این مقاله با تشکیل گروه‌های متمرکز و ایجاد فضای تعاملی بین زبان‌آموزان، به میزان تأثیرپذیری آن‌ها از کتاب پرداخته شده است که اکثراً تأثیرپذیری از محتواهای نامناسب را نفی کرده‌اند؛ این درحالی است که بسیاری از تأثیرات این محتواهای آموزشی به صورت ناخودآگاه منتقل می‌شوند و این نتیجه نشانگر این است که افراد به تأثیرپذیری خود از منابع زبان آگاه نیستند.

2. Daniel Lerner.

و سیاست خویش وادارد» (شیرودی، ۱۳۸۶: ۱۵). از دیدگاه وی الگوی توسعه غربی، یک الگوی چهارمرحله‌ای شامل شهرنشینی، سوادآموزی، کاربرد رسانه‌های همگانی و مشارکت است (لرنر، ۱۳۸۳: ۹۹). در این دیدگاه گسترش سواد - در معنای عام - زمینه‌ساز استفاده و تأثیرپذیری از رسانه‌های ارتباط جمعی و در نتیجه افزایش مشارکت و تأثیرگذاری مردم در جامعه خواهد بود. از این منظر، گسترش آموزشگاه‌های زبان انگلیسی را می‌توان تلاشی برای ارتقای سواد - در معنای خاص - در جوامع غیر غربی برشمرد.

سازوکار تأثیر فرهنگ غرب به‌طور عام و دوره‌های آموزش زبان انگلیسی به‌طور خاص بر مخاطبان را می‌توان بر اساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (علیه السلام) در سه مرحله به شرح ذیل بیان کرد:

۱. تأثیر محتوای دوره‌های آموزشی بر سبک زندگی: «این بچه ما، این نوجوان ما و جوان ما [که] این را می‌خواند، فقط زبان یاد نمی‌گیرد؛ حتی ممکن است آن زبان یادش برود؛ اما آنچه بیشتر در او اثر می‌گذارد، آن تأثیر و انطباعی [است] که بر اثر خواندن این کتاب از سبک زندگی غربی در وجود او به وجود می‌آید؛ این از بین نمی‌رود»^۱ (۱۳۹۲/۹/۱۹).

۲. تأثیر سبک زندگی غربی بر اندیشه و هویت مسلمانان: «یکی از مهم‌ترین اهداف دشمنان ملت ایران و دشمنان اسلام این است که سبک زندگی مسلمان‌ها را عوض کنند و شبیه به سبک زندگی خودشان بکنند. واقعیت‌های زندگی در فکر انسان اثر می‌گذارد؛ رفتار روزانه در دل و روح انسان اثر می‌گذارد؛ هم روح خود انسان، هم روح مخاطبان و معاشران انسان. این‌ها می‌خواهند این را تغییر بدهند» (۹۴/۱۰/۱۴).

۳. زمینه‌سازی نفوذ و سلطه فرهنگی: «... (با) تغییر باورها، تغییر آرمان‌ها، تغییر نگاه‌ها، تغییر سبک زندگی؛ (می‌خواهند) کاری کنند که این شخصی که مورد نفوذ قرار گرفته است، تحت تأثیر نفوذ قرار گرفته، همان چیزی را فکر کند که آن آمریکایی فکر می‌کند؛ یعنی کاری کنند که شما همان جوروی نگاه کنی به مسئله که یک آمریکایی نگاه می‌کند...؛ بنابراین خیال او آسوده است؛ بدون اینکه لازم باشد خودش را به خطر بیندازد و وارد عرصه بشود، شما برای او داری کار می‌کنی؛ هدف این است» (۹۴/۹/۴).

۱. بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی.

با ابتدا بر مراحل سه گانه فوق، محتوای ارائه شده در منابع آموزش زبان انگلیسی را در سه سطح می توان بررسی و تحلیل کرد: ۱. باورها و آرمان ها؛ ۲. نگاه ها (ارزش ها)؛ ۳. سبک زندگی.

شکل ۱: الگوی نفوذ فرهنگی

با تلفیق دیدگاه های مطروحه فوق می توان گفت غرب از طریق پروژه جهانی سازی بر آن است تا با افزایش آشنایی اعضای سایر جوامع با زبان انگلیسی -سواد خاص- ظرفیت آنان در بهره گیری از رسانه های غربی (ماهواره، فضای مجازی و...) را ارتقا دهد و از این طریق ضمن گسترش سبک زندگی، اندیشه ها و ارزش های غربی، مقدمات نفوذ فرهنگی خویش در آن جوامع را مهیا کند. نفوذ فرهنگی نیز افزون بر تثبیت سلطه فرهنگی، زمینه ساز سلطه کامل غرب در ساحت اقتصادی و سیاسی می شود.

در ادامه برخی از مفاهیم به کاررفته در متن تعریف می شوند.

۲-۱. جهانی سازی

جهانی سازی عبارت است از «گسترش فرهنگ یک کشور یا یک بلوک، به سراسر کره زمین یا تلاش برای گستردن جهانی الگوها و ایده های خاص. این تلاش برای آن صورت می گیرد تا بر دیگر کشورهای جهان تأثیر گذارده، آن ها را در یک نظم نوین و دلخواه گرد هم آورند» (شیرودی، ۱۳۸۶: ۹).

۲-۲. سبک زندگی

سبک زندگی به شیوه زندگی یا سبک زیستن که منعکس کننده گرایش‌ها و ارزش‌های یک فرد یا گروه است، اطلاق می‌شود؛ با بیان عام‌تر به عادات، نگرش‌ها، سلیقه‌ها، معیارهای اخلاقی، سطح اقتصادی و... که با هم، طرز زندگی کردن زندگی فرد یا گروهی را می‌سازد، سبک زندگی گفته می‌شود (مهدوی کنی، ۱۳۸۶).

۳. روش تحقیق

این پژوهش با روش کیفی تحلیل مضمون اجرا شده است. روش تحلیل مضمون به دلیل استقلال از مبانی نظری و معرفتی، فاقد محدودیت روش‌هایی چون تحلیل گفتگو، تحلیل پدیدارشناختی تفسیری، تحلیل گفتمان و... است؛ به همین دلیل امکان کاربست آن در تحلیل انواع داده‌های کیفی و متنی وجود دارد (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۶). از آنجا که تحلیل مضمون تحلیلی کیفی است، پاسخی روشن و صریح برای تعیین مقدار داده‌های مناسب و مورد نیاز - که دلالت بر وجود مضمون یا اطلاق آن کند - وجود ندارد؛ بنابراین مضمون لزوماً به معیارهای کمی بستگی ندارد؛ بلکه به این بستگی دارد که چقدر به نکته مهمی درباره سؤالات تحقیق می‌پردازد (همان: ۱۶۱).

در پژوهش حاضر، ابتدا از میان ۴۸ «درس-تصویر» اصلی کتاب *این‌گلش ریزالت*، پانزده درس که حضور زنان در آن برجسته‌تر بود، انتخاب و سپس به صورت تصادفی شش «درس-تصویر» تحلیل مضمون شد. در اجرای فرایند تحلیل مضمون، از ظرفیت‌های نشانه‌شناسی تصویری به‌عنوان مکمل استفاده شد؛ به این معنا که پس از انجام تحلیل مضمون و شناسایی و استخراج مضامین توصیفی، تفسیری و فراگیر، با استفاده از نشانه‌شناسی تصویری، لایه‌های عمیق‌تر تصاویر متن واکاوی و به این ترتیب مضامین از سطحی‌ترین لایه تا دو سه لایه پایین‌تر بررسی شدند؛ برای مثال هر یک از شخصیت‌های حقیقی مطرح‌شده در متن (خوانندگان، هنرپیشه‌ها و...) معرفی شدند و سوابق آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

۴. یافته‌های تحقیق

تصویر روی جلد کتاب/ اینگلیش ریزالت نمایی کلان از محتوای کل کتاب را نمایش می‌دهد. عکس روی جلد، تصویر زنی خندان، روزنامه به دست و در حال گفتگوی تلفنی است. تحلیل محتوای کتاب نیز نشانگر برجسته شدن مفاهیم سه‌گانه فوق یعنی «زن»، «سواد» و «مصرف» وسایل ارتباط جمعی»، در سراسر کتاب است. بررسی متن کتاب نشانگر برابری نسبی تعداد تصاویر مربوط به زنان و مردان است (با غلبه تعداد تصاویر زنان)؛ اما در تصاویر متن زنان بیشتر در نقش‌های اصلی و فعال و مردان معمولاً در نقش‌های حاشیه‌ای دیده می‌شوند. در ادامه ابتدا مضامین اصلی به‌دست آمده از محتوای کتاب/ اینگلیش ریزالت معرفی و سپس مقایسه و تحلیل خواهند شد.

۴-۱. جهانی‌سازی غربی

همان‌طور که اشاره شد، جهانی‌سازی غربی با هدف رسیدن به یک نظم نوین جهانی، در صدد اشاعه الگوهای مطلوب خود در سراسر جهان است. در این کتاب از سه روش مختلف برای تسهیل روند جهانی‌سازی استفاده شده است: تعریف مرکز فرهنگی، تعریف رسالت فرهنگی برای غرب و معرفی سفیر فرهنگی.

۴-۱-۱. **تعریف مرکز فرهنگی:** کتاب/ اینگلیش ریزالت در گام نخست سعی در ترسیم یک مرکز فرهنگی برای الگوی مورد نظر خود دارد.^۱ این مرکز به‌واسطه ارجاعات بی‌شمار در متن و تصاویر کتاب، در درجه اول آمریکا و سپس انگلستان معرفی می‌شود. زنان معرفی شده در کتاب یا اصالتاً انگلوساکسونی هستند یا به آمریکا مهاجرت کرده و اکنون تابعیت آمریکایی دارند و تقریباً از این دو حال خارج نیستند.^۲ کالاهای و مکان‌های واقعی آمریکایی-انگلیسی، از برندهایی مانند مک دونالد^۳ تا شهرها و مکان‌های خاص و حتی طراحی غربی چیدمان مکان‌های عمومی مانند خانه، محل کار و... در کتاب به‌کرات نمایش داده شده‌اند.

۱. مرکز فرهنگی به مکانی اطلاق می‌شود که یک فرهنگ در آن، در اوج اقتدار و خلوص خود قرار دارد.

۲. جی کی رولینگ، کارولین، شکیرا، بچورک، یورنیا شاریپوا و... .

۳. مک‌دونالد نماد جهانی‌سازی به سبک آمریکا یا اصطلاحاً آمریکایی‌سازی است.

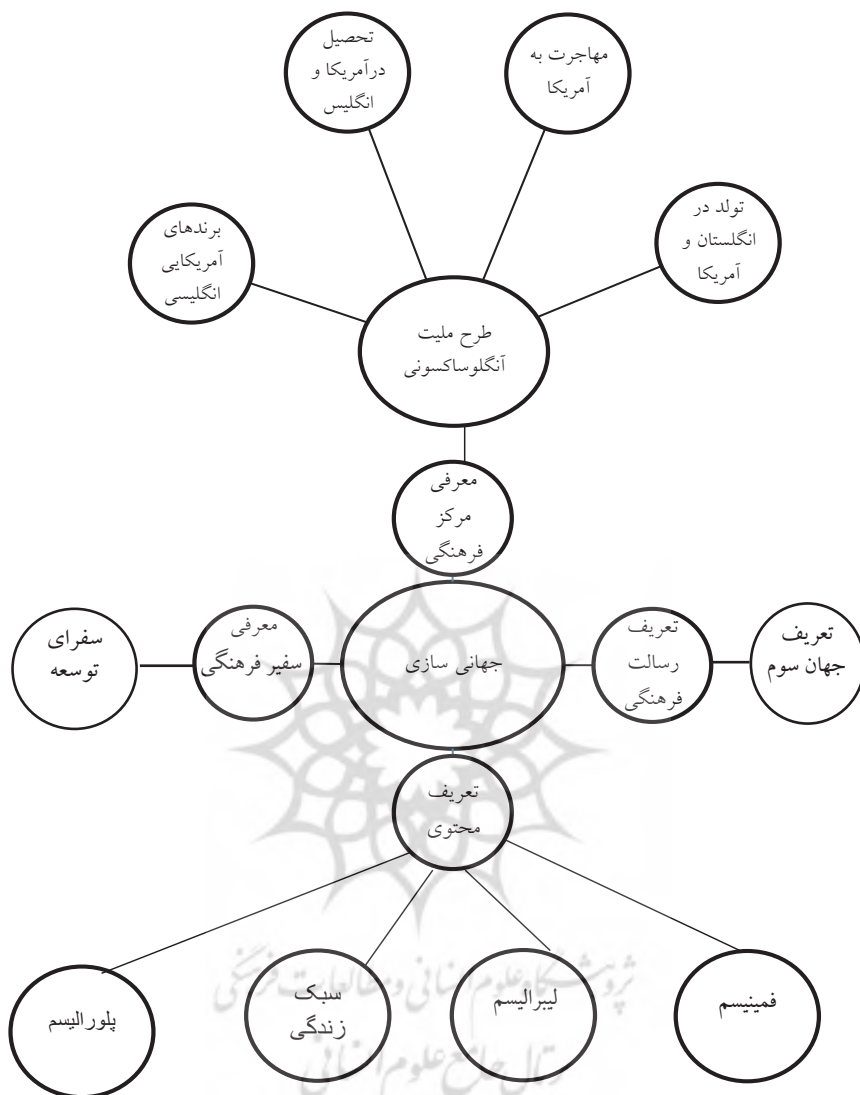

۴-۱-۲. **تعریف رسالت فرهنگی برای غرب:** این کتاب در گام دوم با معرفی کشورهای کمتر توسعه یافته و جهان سومی و نمایش تصویری نامناسب از آنها، سعی در ترسیم یک رسالت فرهنگی برای آمریکا دارد؛ برای مثال زندگی یک روز پستیچی هندی به تصویر کشیده می شود؛ او نامه هایی را برای سه زن می برد. این زنان بی سواد، فقیر و وابسته به مردان معرفی می شوند. ساماندار، یکی از زنان هندی که وابستگی مالی به پسرش دارد، به پستیچی می گوید: به پسرم گفتم زود برگردد، من مقداری پول نیاز دارم.^۱ شایان توجه است که عقب ماندگی و فقر این زنان با ناتوانی آنان در بهره گیری از وسایل ارتباط جمعی نمایش داده می شود. زنان مذکور قادر به خواندن نامه، امضا کردن و تماس با تلفن نیستند. در مقابل، زن غربی به راحتی روزنامه می خواند، با تلفن همراه و اینترنت ارتباطش را سامان می دهد، از لحاظ مالی مستقل است و بدین وسیله از نظر اجتماعی برتر از زن شرقی تصویر می شود (شکل ۲).

شکل ۲: زنان هندی

۴-۱-۳. **معرفی سفیران فرهنگی:** در همین راستا زنان آمریکایی سفیر صلح و توسعه در کشورهای جهان سوم، از جمله شکیرا و یورنیا شاریوا، در کتاب معرفی شده اند؛ همچنین افرادی که با سازمان هایی چون یونیسف همکاری می کنند یا سابقه جایزه نوبل را در کارنامه خود دارند، معرفی و به طور ضمنی نهادهای آمریکایی نیز برجسته می شوند.

شکل ۳: شبکه مضامین جهانی سازی

۲-۴. اشاعه لیبرالیسم

تمام موارد ذکر شده، زمینه را برای انتقال ایدئولوژی حاکم بر جامعه آمریکا، یعنی «لیبرالیسم»، فراهم می‌کنند. هسته مرکزی و مفهوم بنیادین ایدئولوژی لیبرالیسم «آزادی» است، اما آزادی وجوه و شئون مختلف دارد و در بحث از آزادی باید پرسید: آزادی از چه و آزادی برای چه؟ در ایدئولوژی لیبرالیسم آزادی از سه وجه یا در سه شأن مطرح می‌شود:

الف) آزادی از قیود اخلاقی و دینی یا آزادی اخلاقی و دینی (لیبرالیسم فرهنگی)؛

ب) آزادی سیاسی؛

ج) آزادی اقتصادی (زرشناس، ۱۳۸۳ الف: ۱۹۳).

الف) بعد فرهنگی: اباحی‌گری، تساهل و تسامح از نتایج مستقیم تفکر لیبرال است. یکی از مهم‌ترین ابعاد فرهنگی لیبرالیسم، اباحی‌گری در الگوی روابط فردی، خانوادگی و اجتماعی است که عرصه پوشش، اشتغال، پایبندی به خانواده و نحوه تعامل با دیگران را شامل می‌شود. در این کتاب دختر و پسر و زن و مرد به راحتی و کاملاً دوستانه در جامعه با یکدیگر تعامل دارند. روابط اداری بین زنان و مردان بسیار صمیمانه به تصویر کشیده می‌شود. در یکی از تصاویر کتاب، زن در محیط کار در حال لاک زدن ناخن است. در برخی موارد زن و مرد روابط نامتعارف جنسی دارند و در متن کتاب به صراحت از واژه «پارتی» یا شریک جنسی استفاده شده است. زنان گاهی با لباس‌های حداقلی تصویر شده‌اند و عواملی چون آب و هوا، خواست شخصی و ضوابط محیطی - مثلاً ضوابط محیط کار - به عنوان عوامل تعیین‌کننده نوع پوشش معرفی شده است؛ همچنین در این کتاب شغل‌هایی مانند مدلینگ لباس، رقص و خوانندگی برای زن مطرح می‌شود؛ برای مثال خواننده و رقص معروف شدن به مثابه یک آرزو توسط شخصیت زن کتاب مطرح می‌شود. مدیریت بدن توسط زنان با رفتن به باشگاه، تناسب اندام و معرفی مدل، نه با هدف سلامت بلکه به منظور افزایش زیبایی و جذابیت آنان در متن کتاب آمده است. در تصاویر این کتاب پوشش زن با عقب‌ماندگی و فقر گره خورده است. زندگی مستقل جوانان به عنوان الگوی مطلوب زندگی مطرح و با نظارت والدین بر فرزندان مخالفت می‌شود. طلاق به صورت مکرر و بدیهی در زندگی الگوهای معرفی شده دیده می‌شود (شکل ۴).

۴۵

شکل ۴: روابط زن و مرد

ب) بعد سیاسی: لیبرالیسم در عرصه سیاست خواهان آزادی فرد در مقابل نظارت یا هدایت دولت است. افزون بر دولت، هر نهاد دیگری که در صدد کنترل و مقیدسازی آزادی فرد باشد، از نظر لیبرالیسم سیاسی مردود است (رجبی، ۱۳۸۳: ۳۰)؛ حتی اگر حکومتی تلاش کند که سطح ذوق و سلیقه افراد را بالا ببرد، عملی پدربمانه انجام داده و این کار او خلاف اصول لیبرالیسم است (توحیدفام، ۱۳۸۷: ۱۵۷).

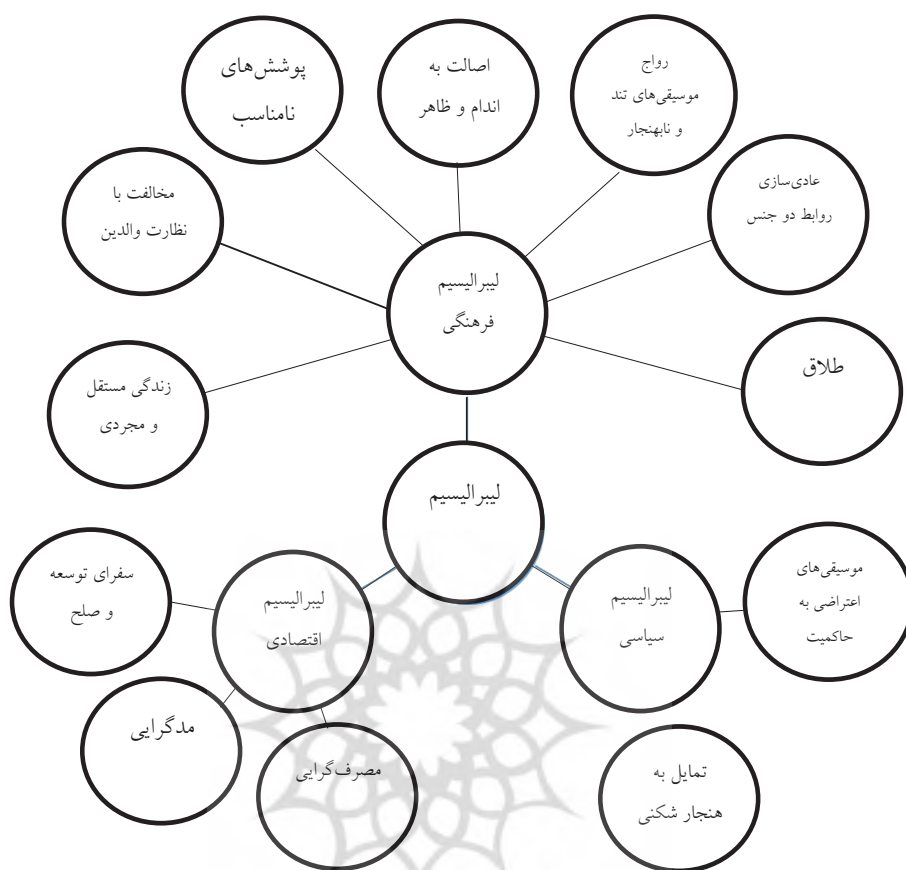
در این کتاب تمایل به هنجارشکنی از طریق موقعیت‌های طنز تصویر شده است؛ همچنین گروه‌هایی مانند هیپی‌ها و پانک‌ها که ماهیتی اعتراضی و ضد فرهنگ عمومی دارند، معرفی شده‌اند. معرفی این گروه‌ها از طریق نمایش اعضای آن‌ها یا نمایش آلات موسیقی آنان (راک، پاپ و جاز و...) انجام شده است.

۳. بعد اقتصادی: آزادی فعالیت‌های اقتصادی، مفهوم کلی لیبرالیسم اقتصادی است. مطرح کردن و ترویج این اندیشه، استقلال فرد را در سوداگری اقتصادی، توجیه و تشویق می‌کند (پازارگاد، ۱۳۴۳: ۱۷۲). باید توجه داشت که اولین صورت سرمایه‌داری، لیبرال-کاپیتالیسم است و این دو، پیوندهای عمیقی با یکدیگر دارند (زرشناس، ۱۳۸۳: ۵۱).

در کتاب مورد بررسی، نمایش مصرف‌گرایی و مدگرایی از طریق معرفی برندهای مختلف، نمایش خرید رفتن زنان و تصویر مراکز خرید، معرفی مجلات مد و معرفی زنان مدل، جملگی در راستای تفکر لیبرالیسم اقتصادی و سرمایه‌داری هستند؛ اما این نازل‌ترین سطح گسترش تفکر سرمایه‌داری و کمک این کتاب به کارتل‌های تجاری غرب است. از آنجا که سرمایه‌داری به امپریالیسم اقتصادی و تسخیر بازارهای جهان تمایل دارد، اشاعه الگوهای توسعه غربی در قالب اعزام سفیران توسعه و صلح یکی از اصلی‌ترین برنامه‌های اقتصاد سرمایه‌داری برای جذب مخاطب این کتاب به فرهنگ مصرف‌گرایی است.

شکل ۵: معرفی برندها

شکل ۶: شبکه مضامین لیبرالیسم

۴-۳. پلورالیسم

«پلورال» به معنای جمع و کثیر و «پلورالیسم» به معنی پذیرفتن تنوع در عقاید، افکار و حتی حوزه عمل یا گرایش به تعدد و کثرت است.

سخن گفتن از پلورالیسم و نمایش آن، به نوعی تداعی‌گر آزادی و آزاداندیشی در سطح جامعه است؛ اما توجه به این نکته ضروری است که تکثرگرایی در غرب و به‌ویژه آمریکا تنها در مقام شعار و حوزه رفتار فردی مصداق دارد و در عرصه اجتماعی و سیاسی، با ترویج هر گونه تفکر و ایدئولوژی مخالف با اصول لیبرالیسم به‌شدت برخورد می‌شود. پلورالیسم در سه ساحت مطرح می‌شود (مکلنن، ۱۳۹۴):

۱-۳-۴. **پلورالیسم روش شناختی:** پلورالیسم در این ساحت وجود حقایق مختلف را به رسمیت شناخته، افزون بر حقیقت‌زدایی از عرصه اجتماع، زمینه را برای ورود اندیشه‌های معارض و فردی شدن دینداری در جامعه هدف فراهم می‌آورد. فردی شدن دین‌داری و نسبی شدن حقیقت، سبب فروپاشی پایه‌های اتحاد (ی که بر مبنای دین و عقاید باشد)، ترویج فردگرایی، انفعال و توده‌ای شدن آحاد جامعه می‌شود. در این کتاب افراد معرفی شده متعلق به دین‌های متفاوت و گاهی نماینده و حامی یک دین خاص هستند؛ برای مثال آلبر کامو کمونیست است و کتابی در وسایل کارولین در مورد بی‌خدایی و پوچی دیده می‌شود؛ جی کی رولینگ^۱ طرفدار صهیونیسم است؛ شکیرا مسیحی است و یورنیا شارپوا نیز نماد صلیب را بر گردن آویخته است. نکته شایان توجه این است که هم آلبر کامو که کتابش در وسایل شخصی کارولین قرار دارد و هم جی کی رولینگ، دارای اندیشه‌ای ضداسلامی هستند و این خود نشانگر شعاری بودن عملی پلورالیسم غربی است.

۲-۳-۴. **پلورالیسم سیاسی؛** تسهیل و به رسمیت شناختن تفاوت‌های نژادی و ملیتی مهاجران به آمریکا، از مؤلفه‌های پلورالیسم سیاسی است. کتاب *این‌گلش ریزالت*، با معرفی افراد مهاجر به آمریکا که به موفقیت و زندگی راحت رسیده‌اند یا نشان دادن سیاه‌پوستان در مقام ریاست اداره، داعیه بازنمایی پلورالیسم سیاسی را دارد^۲ (شکل ۷). کتاب با نمایش تفاوت‌های فرهنگی در جوامع مختلف (شیوه زندگی، مراسم‌ها و معرفی شخصیت‌های معروف آنان) ظاهراً آن‌ها را به رسمیت می‌شناسد، اما با نشانه‌های بصری و دلالت‌های ضمنی، برتری فرهنگ غربی را نشان می‌دهند.

۴۸

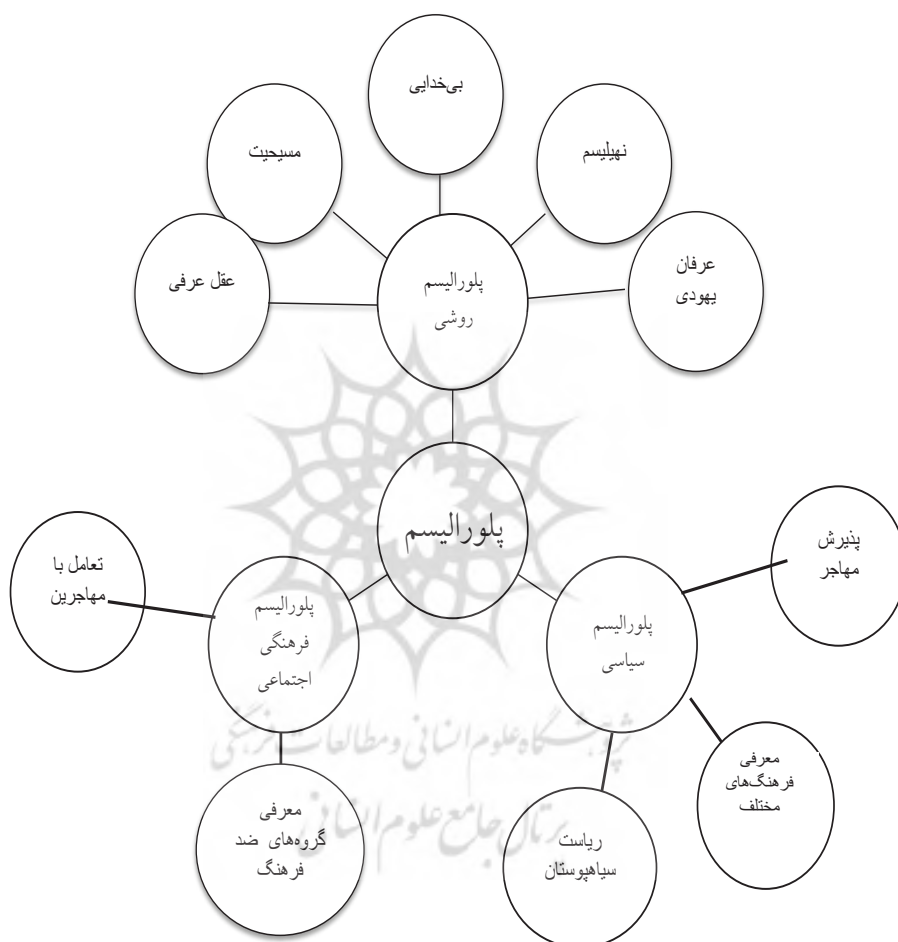

شکل ۷: پلورالیسم سیاسی

۱. نویسنده رمان *هری پاتر*.

۲. اگر چه گاهی با نمایش قیافه عبوس رئیس، تنفر از شخصیت او را در مخاطب برمی‌انگیزد.

۳-۳-۴. پلورالیسم اجتماعی - فرهنگی: در این ساحت از تکثرگرایی، تعدد خرده فرهنگ‌ها و روابط اجتماعی مختلف میان آنان به رسمیت شناخته می‌شود. نمایش سیاه‌پوستان و زردپوستان در کنار اروپایی‌ها و آمریکایی‌ها در محیط کار و زندگی و تعامل دوستانه با آن‌ها، همچنین به رسمیت شناختن خرده (ضد) فرهنگ‌هایی همچون هیپی‌ها و پانک‌ها در این ساحت قابل دسته‌بندی است.

شکل ۸: شبکه مضامین پلورالیسم

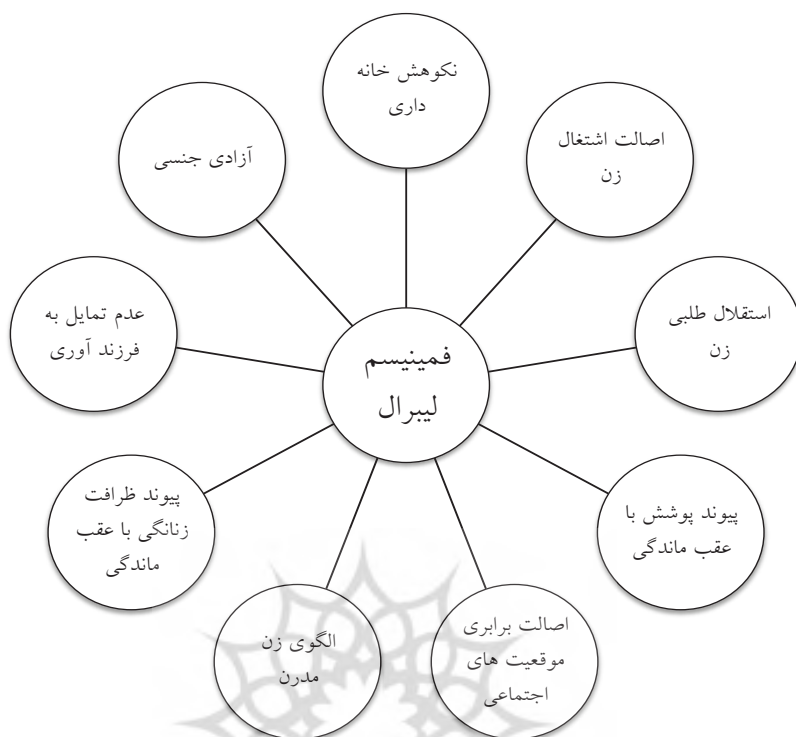
۴-۴. فمینیسم (لیبرال)

یکی از جریان‌هایی که به‌رغم ریشه داشتن در مطالبات آزادی‌خواهانه و برابری طلبانه زنان در غرب، در عمل در خدمت اهداف نظام سرمایه‌داری غربی قرار گرفت، جریان فمینیسم بود.

فمینیسم با شعارهایی مانند زندان خانه و کار خانگی زنان، استقلال طلبی و برابری در موقعیت‌های اجتماعی، زمینه‌ساز گسیل زنان به بازارهای اشتغال و تولید و فعال شدن اقتصادی نیمه‌ی خاموش و مصرف‌کننده‌ی جامعه شد.

اگرچه در فمینیسم لیبرال، بر خلاف فمینیسم رادیکال و سوسیال، تشکیل خانواده کاملاً طرد نمی‌شود، در عمل با تأکید بر ضرورت احترام به حق انتخاب زنان در گزینش سبک زندگی مطلوب خود، تشویق زنان به ازدواج و تشکیل خانواده، مخالف روح لیبرالیسم تلقی می‌گردد. این موضوع علی‌رغم به همراه داشتن آسیب‌های جسمی و روحی برای زنان و آسیب‌های فرهنگی برای کل جامعه، به دلیل بازده اقتصادی، مطلوب طبقه سرمایه‌دار است و نظام سرمایه‌داری در حد توان از آن دفاع می‌کند. امروزه به‌علت بروز مشکلات ناشی از فروپاشی نظام خانواده در غرب، به‌ویژه کاهش مولید و پیری جمعیت، جهت‌گیری سیاست‌ها در راستای حمایت از خانواده و تعدیل نگرش‌های فمینیستی تغییر کرده است، اما همچنان تفکرات فمینیستی با شیوه‌های مختلف -از جمله از طریق رسانه‌های جمعی و محتوای آموزشی- در جوامع غیر غربی ترویج می‌شود. از مهم‌ترین ویژگی‌های فمینیسم لیبرال می‌توان به این موارد اشاره کرد: مخالفت با نقش‌های کلیشه‌ای در خانواده و جامعه، اصالت آزادی عملکردها، لذت‌جویی و رضایت خودمحوارانه افراد، بدبینی به نقش مادری و همسری در خانواده، استثمار و ظالمانه خواندن خانه‌داری زنان، تلاش برای تحقق جامعه‌ای دوجنسی که در آن، اعضای جامعه به‌رغم داشتن تفاوت‌های بیولوژیکی در جنسیت، از حیث ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی زنانه و مردانه تفاوت چندانی با یکدیگر نداشته باشند. از دید فمینیست‌های لیبرال، سازوکار اصلی تحقق آرمان‌های فوق، تغییر قوانین و ایجاد فرصت‌های یکسان آموزشی و اقتصادی برای زنان و ورود زنان به حیطه امور اجتماعی است (زیبایی‌نژاد و سبحانی، ۱۳۸۸: ۱۰۳).

شکل ۹: شبکه مضامین فمینیسم لیبرال

علاوه بر معرفی گروه‌های موسیقی با گرایش فیمینیستی^۱، بررسی متن و تصاویر کتاب/ینگلیش ریزالت نشانگر وجود نشانه‌های فراونی از فمینیسم لیبرال است؛ از جمله این موارد: بازنمایی بسیار حاشیه‌ای زندگی خانوادگی و وجود فرزند؛ ارزش تلقی کردن استقلال طلبی و زندگی مجردی برای زن؛ تعریف زندگی مجردی به مثابه نوعی همبازی و تعریف دختران مجرد به عنوان پارتنر جنسی؛ شاغل بودن تمام زنان غربی؛ نشان دادن زنان در مشاغل چون مدلینگ، بازیگری، خوانندگی و رقاصی، فروشندگی، مهمان‌داری، منشی‌گری و بعضاً مدیریتی و کارمندی؛^۲ فقدان ارائه معیار و ضابطه برای پوشش و روابط زن و مشروط ساختن این امور به میل شخصی و البته عاملی طبیعی به نام آب و هوا؛ زنانه نبودن پوشش‌ها و نمایش زنان در لباس‌های مردانه‌ای

۱. گروه موسیقی COLD PLAY.

۲. در برخی از موارد در فضای اداره غلبه با کارمندان زن است.

چون کت و شلوار و پیراهن و شلوار؛ نشان دادن زندگی با حیوانات خانگی مانند سگ و گربه؛ نمایش برتری عقلانیت بر احساسات در زندگی و تصمیم‌گیری‌های زنانه؛ نشان دادن فعالیت‌هایی چون موسیقی، تماشای فیلم، رفتن به پارتنی و ورزش به عنوان الگوی تفریح و سرگرمی زن؛ وابسته و عقب‌افتاده نشان دادن زن شرقی و در مقابل، مستقل و آزاد معرفی کردن زن غربی؛ نمایش الگوی مدرن به مثابه الگوی مطلوب زندگی زن.^۱

همچنین در کتاب تمرین‌هایی داده شده و از زبان آموز خواسته شده است که با تصور کردن خود در فضای فرهنگ غرب، فاصله فرهنگی خود و فرهنگ غرب یا به عبارتی فرهنگ استاندارد را تشریح کند؛ برای مثال گفته می‌شود امروزه دیگر جوانان ترجیح می‌دهند دیر ازدواج کنند یا مستقل زندگی کنند؛ در کشور شما وضع چگونه است؟

۵-۴. سبک زندگی زن غربی

اندیشه فیمینیستی و الگوی لیبرال زن غربی، در لایه سبک زندگی فرهنگ غربی نمود می‌یابد. فضای غالب در کتاب/ینگلیش ریزالت نمایانگر نشانه‌هایی چون مدگرایی و مصرف‌گرایی، زندگی مجردی و مستقل، هم‌باشی، طلاق، زندگی با سگ و گربه، اصالت اشتغال در بیرون از منزل، مدیریت بدن با هدف حفظ زیبایی، استفاده گسترده از وسایل ارتباط جمعی و وابستگی به آن‌ها، طرح مشاغلی مانند مدلینگ، بازیگری، خوانندگی و رقص، فروشندگی، مهمانداری، نویسندگی، منشی‌گری و پذیرش، پزشکی، مدیریت و کارمندی برای زنان و انجام رفتارها و استفاده از پوشش‌های مردانه، توسط زنان است. در کتاب بیش از ارتباطات خانوادگی به ارتباطات کاری اشاره شده است. همچنین تأکید زیادی بر موسیقی، به خصوص نوع مدرن و ریتم تند آن می‌شود. در کتاب، غذاهای آسان و سریع یا فست‌فود بر غذاهای خانگی ترجیح داده می‌شوند.

۱. برای مثال مجله *ومنز ویکلی* (هفته‌نامه زنان) که مجله تخصصی آموزش سبک زندگی مدرن برای زنان است، در کتاب معرفی شده است.

شکل ۱۰: سبک زندگی غربی

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۵۳

کارنامه غرب در مسئله زن از گذشته تاکنون کارنامه مورد قبولی نبوده اس؛ چه زمانی که با قرار دادن زن در شمار دارایی مرد، او را خرید و فروش می‌کردند و حتی حیات و ممات او را در اختیار داشتند و چه هنگامی که برای سود بیشتر، به نام آزادی و برابری او را به کارخانه‌ها کشاندند و به تعبیر ویل دورانت، از جان‌کندن در خانه به جان‌کندن در کارخانه‌ها و مغازه‌ها سوق دادند (مطهری، ۱۳۸۹: ۲۰۲) و چه امروز که با توهم الگوسازی زنان، آنان را در برساخت جامعه وانموده و مصرفی به خدمت گرفته‌اند.

زن مطلوب امروز غرب زنی سودآور است. زن خانه‌دار با مصرف هرچه بیشتر و زن شاغل با تولید و مصرف هرچه بیشتر و با تبلیغات هرچه بیشتر برای کالاها و با عرضه زیبایی هرچه بیشتر در این مسابقه شرکت می‌کنند. در فرهنگ غربی زنی که به چرخه تولید و فروش کمکی نکند یا از مسابقه مصرف عقب بماند، زن مطلوبی نیست. در مقابل، زن تحصیل‌کرده محبوب، قانع و خانه‌دار که در مقام همسری به شوهرداری و در جایگاه مادری به تربیت فرزند اهتمام می‌ورزد، به دلیل فقدان بازده اقتصادی برای نظام سرمایه‌داری، وصله‌ای ناجور محسوب می‌شود. در اندیشه سرمایه‌داری، همه‌چیز -از جمله شخصیت زن- با محوریت سود و سرمایه تعریف می‌شود.

اقتصاد سرمایه‌داری به دلیل ذات توسعه‌طلبانه خود و نیاز به بازار مصرف جدید با هدف دستیابی به سود بیشتر، آهنگ حضور در بازار جوامع دیگر می‌کند؛ اما به دلیل مقاومت فرهنگی دیگر کشورها در مقابل توسعه‌طلبی اقتصاد سرمایه‌داری یا کم‌رغبتی مردم این کشورها به مصرف کالاهای غربی، غرب در گام نخست با بهره‌گیری از سازوکارهای مختلف، ضمن گسترش الگوی توسعه مدرن و ایجاد و تشدید نیاز کاذب در جوامع دیگر، راه را بر نفوذ و سلطه اقتصادی، سیاسی و حتی فرهنگی خود هموار می‌کند؛ سازوکارهایی چون: استفاده از رسانه در راستای ترویج سبک زندگی غربی، بهره‌گیری از ظرفیت ساینس در تبیین و تئوریزه کردن علمی هویت غربی و برجسته‌سازی برتری آن بر سایر هویت‌ها، دریافت منابع اولیه کشورهای فقیر (نفت، طلا و...) در قبال صدور کالاهای تولید خود، برپایی جنگ‌های محدود با شعار پیاده‌سازی دموکراسی و در اصل با هدف فروش تسلیحات، ارسال سفیران صلح و دوستی خود با ظاهری بشردوستانه برای همدردی با آوارگان و آسیب‌دیدگان از جنگ و...

این روند به گونه‌ای ظریف و البته پنهان، در منابع آموزش زبان پی گرفته می‌شود. این منابع در گام اول وظیفه‌ی تبلیغ و ترویج سبک زندگی غربی و ایجاد نیاز و میل کاذب در مخاطب را بر عهده دارند. در گام بعد کشورهای غربی را معرفی می‌کنند که برای گذران زندگی نیاز به تکنولوژی‌های غربی دارند. به دلیل امکان ناآشنایی کشورهای هدف با نیازهای واقعی خود، تبیین و ترویج این نیاز توسط رسانه در سطح عام و منابع آموزش زبان انگلیسی در سطح خاص انجام می‌شود. این منابع با ترویج ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای غربی، سبک زندگی جوامع هدف را دست‌خوش تغییر و به تدریج راه را بر نفوذ مبانی جهان‌بینی و انسان‌شناسی غربی باز می‌کنند؛ به بیان دیگر، منابع آموزشی بر آن‌اند تا مخاطبان خود را به مصرف‌کنندگانی تمام‌عیار تبدیل کنند؛ مصرف‌کنندگانی که با مصرف مقلدانه جهان‌بینی، نظریات، نظامات و نیز کالاهای غربی، هویت و سبک زندگی غربی را به قیمت دست‌شستن از هویت و سبک زندگی خود کسب می‌کنند. مخاطب این کتاب‌ها با غرب سانسور شده و بدون مشکل مواجه است؛ بنابراین در ذهن او، زندگی و تفکر غربی، تصویری رؤیایی و آرمانی یافته، در مقایسه با هویت و سبک زندگی بومی، ترجیح داده می‌شود. کتاب‌های آموزش زبان با تغییر ذائقه عموم مردم، می‌توانند از پایین به بالا در سطوح بعدی تصمیم‌گیری مؤثر واقع شوند.

در این نگاه، تبلیغ مستقیم برندهای آمریکایی - انگلیسی در کتاب در زمره نازلترین سطح اهداف سرمایه‌داری قرار می‌گیرد و اتخاذ سبک زندگی و هویت غربی از سوی مخاطب در مراتب بالاتر اهمیت جای می‌گیرد. البته این قبیل کتاب‌ها برای ایفای دقیق نقش محوله در ساخت و اشاعه الگوهای مطلوب غربی، نهایت ریزبینی را اعمال می‌کنند. معرفی یک فرد خاص توسط کتاب‌های مختلف آموزش زبان نشانگر تسلط سیاست واحد در ترویج هویت و سبک زندگی غربی در این منابع است؛ برای مثال معرفی شکیرا در کتاب‌های مختلف آموزش زبان به عنوان یکی از زنان موفق غربی که در کارنامه خود سفارت صلح و دوستی آمریکا در کشورهای جهان سوم و دریافت جوایز متعدد از رؤسای جمهور و سیاستمداران مختلف آمریکا را دارد، این فرد را به مثابه الگویی که نماینده تفکر، هویت و سبک زندگی زن آمریکایی است، برای مخاطبان سایر جوامع جلوه می‌دهد و در واقعیت نیز راه برای فعالیت‌ها و اقدامات بعدی این زن غربی در کشورهای غیرغربی هموار می‌شود. همین شیوه در معرفی نویسندگان عامه‌پسند نیز پی گرفته می‌شود؛ برای نمونه آثار جی کی رولینگ که رمان‌هایش را بر عرفان یهودی کابالیستی و آخرالزمان صهیونیستی استوار ساخته است، به بیش از سی‌وپنج زبان زنده دنیا ترجمه شده است. با معرفی این شخص، موجبات ترغیب زبان‌آموزان به مطالعه رمان‌های او فراهم می‌شود.

در پایان باید گفت که طبق نظریه نوسازی لرنر و نظریه نفوذ آیت‌الله خامنه‌ای، منابع آموزش زبان انگلیسی افزون بر تبلیغ و القای مستقیم اندیشه، هویت و سبک زندگی سکولار غربی، با معرفی رسانه‌هایی چون اینترنت، کتاب، موسیقی و فیلم و تأکید بر نیاز مبرم زندگی مدرن به این قبیل رسانه‌ها، جایگاه رسانه مطلوب خود را در زندگی مخاطب تثبیت کرده، از این طریق مقدمات نفوذ و سلطه تمام‌عیار فرهنگی، اقتصادی و سیاسی غرب را فراهم می‌کنند.

منابع

۱. امام خمینی، روح الله، صحیفه امام خمینی (علیه السلام)، به نقل از نرم افزار امام خمینی (علیه السلام)، مؤسسه کامپیوتری نور.
۲. لرنر، دانیل (۱۳۸۳)، گذر از جامعه سنتی: نوسازی خاورمیانه، ترجمه غلامرضا خواجه سروری، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳. بازارگاد، بهاء الدین (۱۳۴۳)، مکتب های سیاسی، تهران: اقبال.
۴. توحیدفام، محمد (۱۳۸۷)، چرخش های لیبرالیسم، تهران: روزنه.
۵. رجبی، فاطمه (۱۳۸۳)، لیبرالیسم، چ ۴، تهران: کتاب صبح.
۶. زرشناس، شهریار (۱۳۸۳ الف)، واژه نامه فرهنگی-سیاسی، تهران: کتاب صبح.
۷. — (۱۳۸۳ ب)، سرمایه سالاری (کاپیتالیسم)، تهران: کتاب صبح.
۸. زیبایی نژاد، محمدرضا و محمدتقی سبحانی (۱۳۸۸)، درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
۹. شیروودی، مرتضی (۱۳۸۶)، جهانی شدن در عرصه ی فرهنگ و سیاست، قم: زمزم هدایت.
۱۰. شیخ زاده محمد و همکاران (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت): ص ۱۵۱-۱۹۸.
۱۱. گاهنامه نمایه راهبردی (۱۳۹۴)، نقش سرویس های اطلاعاتی بیگانه در فتنه ۸۸ سال دوازدهم، شماره ۸، شماره پیاپی ۲۵۷.
۱۲. مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)، نظام حقوق زن در اسلام، تهران: صدرا.
۱۳. مک لنان، گرگور (۱۳۹۴)، پلورالیسم، ترجمه جهانگیر معینی، تهران: نشر آشیان.
۱۴. مهلوی کتی، محمدسعید (۱۳۸۶)، دین و سبک زندگی، چ ۵، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
۱۵. سایت مقام معظم رهبری، <http://www.khamenei.ir>